

N. HARTMANAS

ASMENYBĖS ETHIOS*

I

Asmenybę galima charakterizuoti tik kaip asmens kontrastą. Nes tai nėra tas pat. Kiekvienas žmogus yra asmuo, tuo visi panašūs, todėl asmuo apskritai yra bendrybė, nors ir kaip skirtusi vienas nuo kito atskiri individai. Tuo tarpu ne kiekvienas žmogus yra asmenybė. Asmenybė yra tai, ką žinogus turi tik pats vienas, kaip vienintelis ir nepakartojamas, ko nėra kituose.

Cia yra laikoma žinoma, kas yra asmuo. Tačiau kas yra asmuo? Tai ne subjektas ir ne Aš. Asmuo taip pat ir ne sąmonė, nekalbant jau apie savinonę. Ši sąvoka apima pažinimo procese dalyvaujantį subjektą, drauge protinę sąmonę su jos objektyvumu ir distancija tarp jos ir aplinkinio daiktų pasaulio, tačiau ji aprėpia ir kai ką daugiau: ateitį žvelgiančią, apdairią, tikslingą, veikiančią ir toje veikloje laisvai pasirenkančią būtybę, kuri tuo pačiu metu suvokia vertę ir bevertiškumą, pažįsta gėrį ir blogį ir pati pajėgi būti gera ar bloga.

Drauge tai yra savo aktyvumo dėka sąveikaujanti su pasauliu būtybė, kuri gauna impulsus iš aplinkinio pasaulio ir savo ruožtu veikia jį, kišasi į pasaulį, pertvarko jį ir vado įvykius. Vartodama daiktus, būtybė suvokia jai priklausančią sferą, kuri, kaip asmens ir jo nuosavybės sfera, yra tiesioginė jos galios ir įtakos sritis. Ji siekia būti pripažinta toje srityje, bet gali joje ir nušėntėti.

Asmuo reikalauja, kad ji pripažintų tie, kuriuos jis savo ruožtu pripažįsta kaip individus (su asmens sfera). Vidinė šio reikalavimo koreliacija yra asmens etinė savimonė, jos pažūra į save, išdidumas, orumas ir gėda.

Žmonių bendruomenė remiasi tarpusavio pripažinimu. Asmeniui tinka Aristotelio duotas žmogaus, kaip gyvos būtybės, iš prigimties linkusios kurti bendruomenes, apibrėžimas¹. Tai reiškia, kad individuali būtybė ne tik siekia, bet ir yra pajėgi organizuoti susijungimą su kitomis panašiomis būtybėmis.

Beto, ji yra pajėgi drausti pati save, paklusti reikalavimams ir įstatymams, kurie individualiai būtybei nėra duoti gamtos ir nekyla iš rūšies instinktų, tačiau tampa vertybiu suvokimo masteliu. Šios veiklos dėka susiklosto įvairios solidarumo ir atsakomybės, jaučiamos už kitų asmenų būklę bei veiklą, pakopos. Tai: lygybė prieš įstatymą, pasitikėjimo santykiai (ištikmybė ir tikėjimas) bei visuotinė artimo meilė (altruizmas). Žmogus tampa asmeniu ne pats savaime, o per kultūrinį sąryšį, kuris iškyla kaip visuomenės esmė ir yra susidaręs kartų kaltoje. Individas jauca į šį

* Nikolajus Hartmanas (1882-1950) - žymus vokiečių filosofas, kritinės ontologijos kūrėjas. Lietuvoje dirbusio profesoriaus Vosylius Sczemanos studijų draugas ir bičiulis (plačiau apie tai žr. Juršėnas N. N. Hartmano filosofijos atgarsiai Lietuvoje // Problemos. - 1972. - Nr. 8). Skelbiama publikacija paimta iš knygos: Nicolai Hartmann. Der Denker und sein Werk. Hrsg. von Helmsouth und Rob. Heitsch. - Göttingen, 1952. - S. 7-14. Vertė N. Juršėnas.

visuotinį sąryšį, augdamas perima jį ir toliau perduoda sekančiai kartai; tačiau jis tai daro ne pasyviai, o pagal išgales pridėdamas kažką savo. Dvasios sritys, kuriose tai vyksta, yra kalba, teisė, papročiai, moralė, žinios, gyvenimo būdas, menas, religija, technika ir kitos. Kiekvienoje šių sričių pavienis individas yra gyvos tradicijos perteikėjas. Tai, kad jokioje srityje jis neapima visumos, jam netrukdo. Kai kuriose srityse reikalingos ypatingos institucijos ir ypatingi mokytojai kultūrinės vertybės perteikti, nes pats dvasiškumas nepaveiklumas kaip fizinis ir kai kurios pačioms savybės, o tiesiog reikalauja aktyvaus perteikimo. Šitaip asmuo tiesiogiai stoja dvasios istorijos tarnybon.

Be viso to, asmeniui tenka dar didesnė užduotis - jam skirta valdyti istorinį procesą. Jei egzistuoja antžmogiškas protas, pajėgus veikti, žmogui šis reikalavimas atkristų. Tačiau neegzistuoja protas, aukštesnis už pavienio asmens. Niekas neturi visuotinio istorinio proto. Tik asmeninis protas gali nustatyti tikslus ir valdyti. Tačiau jo kaip tik ir neužtenka tam milžiniškam uždaviniui, kuris jam skirtas. Asmeninio proto orientacija ir tikslai yra pritaikyti privačioms asmeninio gyvenimo reikmėms ir slauroms jo perspektyvoms. Vis dėlto jam tenka atsakomybė būsimai giminei, kuri skina jo veiklos vaisius. Ši dilema žmogui neišsprędžiama.

II.

Asmenybei viso to nepakanka. Je u kasdieniniame gyvenime, be jokių refleksijų, turime gaivoje kažkokį individo išskirtinumą, kai sakome: jis esąs asmenybė. Nea asmenybė yra tas žmogaus, kas jo nėra vienoda su kitais. Tačiau neturime visiškai sutikti su šia vartosena; dažnai asmenybe laikomas tiesiog didesnės energijos, stipriai sugestijuojantis kitus, ryškaus charakterio žmogus arba reprezentatyvus tam tikro žmogaus tipo atstovas. Ši vartosena neperteikia dalyko esmės. Ji įklimpsta į bendrumą, nepasiekia individualybės. Taip pat ir silpni, tylūs, neįkyrus žmonės gali būti asmenybės. Tai priklauso nuo savitumo, vienkartiškumo, vienintelumo, nepakeičiamumo. Žmogaus asmenybė yra tai, ką mes mylim ar neapkenčiam, kad jaučiam simpatiją ar antipatiją - dažnai net negalėdami pasakyti kodėl. Į tai yra nukreipti beveik visi aukštesnieji asmeniniai jausmai.

Su individualizmu tai neturi nieko bendra. Ypač su etiniu.

Individo poreikis išsikurti neličia, juo labiau nestaurina bendrų papročių reikalavimų, kurie kiekvienam vienodai galioja. Jie galioja ir lieka pagrindu, tačiau žmogiškas savitumas, kaip asmenybės ethos, gali virš jo pakilti.

Visiškos priešingybės ne tik tarp žmogaus visuotinumą ir individualumą, bet ir apskritai būties teigimas yra senosios metafizikos klaida. Realiam pasaulyje nėra dvejopos būties (individualios ir visuotinės), o yra tik viena. Visa, kas realu, nesvarbu, daiktas ar žmogus, pykis ar būsena, yra individualu, tik, žinoma, dažniausiai su labai nedideliais skirtumais; tačiau visi individualybės bruožai yra visuotini. Atskirybė tik dalinasi juos su nesuskaituojamomis kitomis atskirybėmis. Tai, kas darė ją individualia, yra ne vien tik bruožų kombinacija. Pastaroji niekad nesikartoja, ir jau vien todėl, kad pasikartodama ji patektų į kitas realias aplinkybes ir dėl to būtų neišvengiamai pasikeistų.

Tokia padėtis yra paprasta išraiška ontologinio dėsnių, kurio negalima atsizadėti dėl žmogiško nepripažinimo.

Galima kalbėti ir taip: visa, kas realu, yra vienintelu, tačiau jame slypi visuotinumo realybė, nes pastarasis reiškia ne ką kita, kaip atskirų bruožų viendumą. Tik ideali būtis neturi individualumo. Todėl tai yra nepilna būtis. Jau nuo

Platono laikų filosofijos metafizika ją laikė aukštesniąja būtimi, "geresnį pasaulių", kuri suprato kaip grynas formos. Naujoji ontologija atėmė iš jo aureolę, o jo būties pobūdį, nepaisydama viso viršlaikiškumo, paskelbė žemesniu. Kaip tik laiko sąlygota, praeinanti, individuali būtis yra aukštesnė.

Daiktų ir žemesnių gyvių pasaulyje nepakartojamumas atrodo mums nereikšmingas, nevertas mūsų dėmesio, todėl ir lieka visiškai nepastebėtas. Žmoguje jis tampa mums reikšmingas, kadangi čia jis remiasi asmenybe. Jei žmogus žmogui nebūtų kažkas ypatinga, tai reikia manyti, mes negalėtume pasaulyje aptikti nieko individualaus.

Per visus žmogaus esybės sluoksnius prasismelkia asmeninis individualumas. Kūne tai galime matyti tiesiog pojūčiais, kūno-sielos sferoje tai atsispindi kaip persišviečiantis vidaus išraiška išorėje; moralinėje žmogaus prigimtyje tai pasireiškia kaip charakteris, intymiajame žmogaus santykiyje su žmogumi - kaip tai, kas pavienį žmogų iškelia iš gausybės kitų žmonių, bet kas vis dėlto visada lieka iš esmės nesuvokiama ir neapsakoma.

Esminga čia yra visuose sluoksniuose aktyvaldžiai konkretus savaime nematomo vidaus prasiveržimas į išorę - ne vien į išorinį pavidaļą, o daugiau į judesiu dinamiką, laikysena, mimikos reakcijas ir taip toliau. Asmenybės duomenys labai susiję su šiuo "pasireiškimo santykiu", nes kalbinė išraiška apima tik nuotrupas dvasinio individualumo. Asmenybei, norinčiai save parodyti, reikalinga labiau diferencijuota išraiška forma. Ji panaši į dvasinį meno kūrinio turinį: mąstymas ir jo logika čia yra per daug sunkiaelgiai; esmė glūdi kaip tik tame, kas nepasvertama, kas tik prabėgomis ir žaibiškai nušvinta, ir tik subtiliausias jausminis suvokimas gali apčiuopti tą viršjutimiškumą - taip pat prabėgomis.

Didelis skirtumas tarp meno kūrinio ir žmogaus pasireiškimo yra tik tas, kad čia tai, kas pasireiškia, yra realu. Tai yra žmogaus dvasinis ir psichinis realumas, kuris čia pasireiškia. Meno kūrinyje atsiskleidžia tai, ką menininkas išvėdo savo vaizduotėje ir suteikė objektyvaciją, o žmogaus išoriniame pavidale iš tikrųjų objektyvuota gyvenanti asmenybė. Pastaroji yra reali naujos ontologinės realumo sąvokos prasme. Toji sąvoka nesiremia erdviniais santykiais ir materialumu, o remiasi laiko santykiais, tapsmu ir individualumu.

Ši pasireiškimo forma yra tokia svarbi ir taip pranoksta sąvokinį mąstymą, kad net ir tautų gyvenime vyraujančios idėjos beveik visuomet tampa konkrečiomis tik asmenybės forma, ir tik taip tos idėjos randa atgarsį. Žmogus gyvena ne pagal abstrakčias normas, įstatymus ar dogmas, bet pagal įvairius vaizdinius, asmeninius pavzdžius, nesvarbu, ar tai būtų privataus pobūdžio ir įkvėptų tik pavienius žmones, ar bendri, istoriškai jaudinantys idealai. Tik per tai įmanoma, kad ir poetas istoriškai jaudinantiai veikia tautą, kuri jo klauso ir supranta jo vizijas. Mes esame ir jo "vaizdai". Jeigu jie yra įtikinantys, pasiskolinti iš gyvenimo, tai ir jų pasireiškimo forma yra ta pati kaip ir realios asmenybės. Jie atspindi ne tai kam atstovauja, bet tai, kaip jie santykinai gyvenime.

Tačiau, nepaisant viso individualumo ir konkretumo, asmenybės branduolys glūdi ten, kur ji vėl kaip žmogus, tarp žmonių įsilieja į bendriją ir savo istorinius likimus. Nes tuo ji sąmoningai pasilima didesnės atsakomybės našta, ir tik nešant šią našta ir stiprėjant po ją išryškėja asmenybės tikrasis ethos. Virš-asmeniška turi būti patikrinama tai, kas žmogaus yra labiausiai asmeniška. Nes su tuščia garbe individo savimone tikroji žiaugiškoji asmenybė neturi nieko bendra. Gyvenimas,

kuris padaro nuosavą asmenį vieninteliu tikslu sau, savo paties esybę padaro kulto objektu, greičiau yra asmenybės neigimas negu jos vyatymas. Tikras savitumas sukdesti būtent ten, kur žmogus užsibrėžia save patį žymiai pranokstančius tikslus ir atsiduoda uždaviniams, išplėšiantiems jį iš paties savęs. Bet koks grožėjimasis savimi morališkai stumia atgal. Tikroji asmenybės dvasinė struktūra (ethos) yra paremta ne savęs ieškojimu ar įsivertinimu, o atsidavimu ir savęs užmiršimu.

III.

Paskutinieji punktai parodė, kad asmenybė nėra nukreipta vien tik į save, o nuolat egzistuoja platesniame kontekste. Tai pasakytina ne tik apie jos būtį, bet ir apie jos dvasinę struktūrą (ethos) bei apie savęs vertinimą. Jos paslaptis yra kategorialinė. Ji yra tvarinys sui generis su sava esamybės forma. O ši yra, kaip ir bet kokia aukščiausio forma pasaulyje, besiremianti ir sąlygojama kitų būties formų ir todėl priklausoma. Tai nepakerta - pagal kategorialinį sandaros dėsnį realaus pasaulio struktūroje - jos vidinės autonomijos.

Žmogus, kaip asmuo su savita savęs išsaugojimo forma (savo konsistencija), yra antrinės substancijos rūšis, kurią keičia aplinkybės. Apskritai jis yra didesnių žmonių grupių sudedamasis elementas, ir ši jo savybė - viena iš tų užduočių, kurių negalima iš jo atimti, antraip jam iš po kojų būtų išmuštas pagrindas, ant kurio stovi. Tačiau kažką panašaus galima pasakyti ir apie individualią asmenybę ir būtent todėl, kad jos esmė būdinga tai, kas ji yra, ji yra taip pat ir "kam nors". Kadangi asmenybė negali būti sau, tai gali būti tik kitiems asmenims.

Asmenybė yra labiausiai atvira pasaulio, atskiro žmogaus vidinei esmei. Ji įaugusi į aplinkinį pasaulį, į dvasinį-kultūrinį žmonių pasaulį ne tik savo egzistavimo sąlygomis, bet daug labiau savo egzistencijos prasminiu turiniu (prasmė), savo dvasine struktūra bei verte. Ir kaip asmuo aplibrėžia apie save priklausomybės ratą, kažkokį valdymo ir įtakos sferą, kurią jis laiko sava, lygiai taip pat jis yra asmenybė. Mes žinome tokias asmeniškai sąlygotas sferas gyvenime kaip jos daiktinę - namų kasdienybės sritį, jos veiklos sritį, jos draugų ratą (visada su labai savitu pasirinkimu), o kalbant apie aukštesnes sferas - jos idėjų sąlygotą mokinių ir gerbėjų ratą. Taip, tam tikra prasme čia galime kalbėti ir apie jos priėmimo ratą, nes ir jį nulemia jos asmeninę dvasinę struktūrą (ethos).

Kaip "antiinė substancija" pasireiškia realame pasaulyje kiekviena stipresnė konsistencija, taip kiekvienas tvarinys ilgesnį laiką išlieka identiškas. Su substancijai tikrumu griežtąja prasme tai neturi nieko bendra, taip pat ir su asmenybės išlikimu (išsilikimu). Apie "aukštesnių" būties sistemų įsikūsimą, tarkim, laiko absoliuto įsikūsimą (kaip kartkartėmis buvo imanoma), čia nėra kalbos. Bet lygiai taip pat reikia saugotis, kad neperkeltume asmeninio identiškumo į kitų dydžių sistemas, kaip tai atsitiko metafiziname idealizme: joku būdu nėra jokio aukštesnio lygio virš-asmens. Žmonių bendrijos nesudaro asmeninių vienetų, nors ir susideda iš asmenų, - lygiai taip pat, kaip jos nėra ir aukštesnio lygio subjektas arba sąmonė. Ir tai pasakytina apie jas, nors jos ir turi istorinį individualumą.

Klaidinga nyti, kad vadinamojo žmonių žinovo turimas pažinimas gyvenime pats savaime atveria kelią į asmenybę. Tai, ką suvokia žmonių žinovas, visada yra tik paskiros išryškėjančios savybės, sugebėjimai arba silpnybės. Tačiau visa tai klaidina ir veda prie tipizuojančio suvokimo būdo. Tuo tarpu visa, kas tipiška, kaip tik yra individualumo priešingybė. Žmonių žinovas fiksuoja asmenis pagal tam tikrus nuolat pasikartojančius pagrindinius bruožus; įsiskverbti į tuos asmenis giliau, be jų

bruožų, jis neiuri progos. Kaip tik tuo remiasi jo tikrumas savo tikslumu; iš tiesų asmeniškai neribotame skirtingume jis niekada negalėtų susiorientuoti, renkamasis tokiu supaprastinimu. Jo čia pat atrandamas greitas išankstinis sprendimas pirktas asmenybės kaina. Pastarosios jis su savo gyvenimiškąja - praktiškąja nuostata iš viso negali įžvelgti.

Asmenybę suvokia asmeniškai suinteresuotas, neskubantis, su meile į ją įsigilinantis žvilgsnis. Tokiam stabilėjimui ir tokiam įsigilinimui reikia laiko, atsidavimo, pastangų, o neretai ir drąsos - tai vis dalykų, kuriuos mes, gyvenimo spaudžiami, retai tenarodome. Todėl asmenybei itin svarbu būti pagaliau iš tikrųjų pastebėti atsidavusio, neskubančio žvilgsnio, pasijusti suprastai ir įvertintai. Asmenybei tai yra įprasminimas, kurio ji pati sau sutelkė negali, suvokimas to, kas ji yra, slypi kitos asmenybės veidrodyje.

Etiniu požiūriu šis santykis turi ir kitą pusę. Kaip tik mylintis žvilgsnis pastebi ne tik empirinę asmenybę, kuojl tapo per savo gyvenimą ir savo likimą, ne tik empirinį "charakterį" su savo silpnybėmis ir daugybe paklydimų. Už viso to jis suvokia idealią asmenybę, žmogų, koks jis turėtų būti kaip ypatingas, savias. Nedaug kas gali gyvą žmogų nukreipti nuo jo individualiosios vertės. Žmogaus gyvenimas gali prasilenkti su jo inteligibiliu (viršjutimišku - N.J.) charakteriu arba atitikti, užpildyti jį, ir susiformavusioje asmenybėje visa tai dažnai taip lemtingai susipynę, kad tai, kas jis tikra, vargu begalima išskirti iš to, kas netikra. Tačiau mylintis žmogus gali prasišverbi iki esmės ir pamatyti žmogų jo paties šviesoje.

Kai asmenybės gėmėse glūdi toki individuali vertė, tai yra didžiausias asmenybės esmės stebuklas. Jį sudaro tik individuali asmenybės dvasinė struktūra (ethos). Kur slypi turinys tos vertės, kuri yra ne bendra, o priklauso tik atskiram, pavieniui individui, sunku pasakyti. Bet kad ta vertė yra ir, be to, nepriklauso nuo ją tam tikru laipsniu įkūnijusio realaus žmogaus, to negalima nugincyti. Nes būtenti sąlytyje su ja atsiranda asmeninė meilė, skirta tam žmogui. Mylintysis nemažai būtent to, kas yra prieš jo akis, - čia jis kartais tiesiog aklas, - o mato tai, kas slypi giliau, net jei visa tai negali prasimušti iki tikrovės. Šia prasme jis yra vienišas savo matymu.

Tiesioginis individualios asmenybės vertės siekimas yra neįmanomas; taip tik atslrastų tam tikras nuosavo asmens kultas, o yra gerai žinoma, kaip lengvai tai virsta tuščiaagarbišku savęs vertinimu, kuris gresia grubiausiu prasilenkimu su pačiu savimi. Tačiau egzistuoja žmogaus orientavimas į savo paties vertę, ir tai atlieka kito žmogaus mylintis žvilgsnis. Pastarasis mato idealią asmenybės vertę kaip kito vertę, ir todėl nėra pavojaus sufalsifikuoti. Jam net nereikia sąmoningai atkreipti mylimojo dėmesio į tai, jis paprasčiausiai savo meilės jėga nukreipia žmogų tos vertės link. Nes asmeninė meilė turi tą paslaptingą jėgą, kuri meilės objektą padaro tuo, ką jo myli.

Nekyla jokių abejonių ir niekada nebuvo ginčijamasi dėl to, kad mylėjimo ir buvimo mylimu žaisme glūdi su niekuo nepalyginamas žmogaus gyvenimo aiškini-mas. Tačiau retai kas mėgino išsiaiškinti, kur jo esmė. Šis aiškinimas darosi suprantamas asmenybės dvasinės struktūros (ethos) dėka, nes joje glūdi papildoma vertė, prisidedanti prie asmeninės meilės dorovinės vertės. Jau Platonas žinojo, kad bet kokia meilė būna nukreipta į vertybę, kurios ji pati neturi. Tačiau asmeninėje meilėje ši vertybė yra ideali asmenybės esmė. Ir savo žadinančia jėga orientuodama žmogų į šią jo paties esmę, ji netiesiogiai skatina jį realizuoti savo asmenybę.